

Panopticon in de wereld van nu en morgen

TOM DAEMS^a

Panopticon, 41 (1), 1-9
© 2020 Maklu | ISSN 0771-1409 | Januari 2020

^a Hoofddocent, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven; Hoofdredacteur Panopticon (corresp.: tom.daems@kuleuven.be)

Wanneer toekomstige ouders in blijde verwachting zijn, dan is de zoektocht naar een gepaste naam soms een ware beproeving. De één gaat resoluut voor degelijkheid en traditie; de ander wil net origineel uit de hoek komen, al was het maar om te vermijden dat zoon- of dochterlief met twee of drie naamgenoten op de schoolbanken belandt. Bij de naamkeuze kunnen allerhande overwegingen meespelen, zoals de naam van een geliefde tante, muzikant, voetballer, danser, maand, seizoen, weertype, enzovoort. Om het proces wat te begeleiden stelt *Kind en Gezin* een heuse zoekmachine ter beschikking waar je het maximaal aantal letters en de voorkeur voor begin- of eindletter kan invoeren (of waar je kan aangeven welke letter er zeker niet mag). Regelmatig verschijnen ook lijstjes met de populairste namen in Vlaanderen, die overigens onafgebroken worden bijgewerkt (op het moment van afsluiten van dit editoriaal (januari 2020) waren dit Mila en Liam). Maar soms speelt ook de pragmatiek, zoals bijvoorbeeld in meertalige gezinnen: zo is de uitspraak van de 'J' anders in het Spaans dan in het Nederlands, wat dan weer voor verwarring (en frustratie) kan zorgen wanneer bijvoorbeeld 'Julia' een kanshebber is en om die reden van het lijstje verdwijnt.

Of er bij de naamgeving van dit tijdschrift veel diplomatie, masseerwerk of tafelgeklop nodig was, weet ik niet. We weten wel dat bij de opstart van het tijdschrift – intussen veertig jaar geleden – de redactie bewust opteerde voor *Panopticon*. In het eerste editoriaal lichtte de toenmalige redactie haar keuze omstandig toe. Ze verwees daarbij uitdrukkelijk naar het project van een modelgevangenis van Jeremy BENTHAM: “een cirkelvormige constructie moest het mogelijk maken om in één oogopslag, vanuit één centrale plaats, alle compartimenten van de gevangenis en alles wat zich daarbinnen afspeelde, te zien en onder controle te houden” (Redactie, 1980: 1). Voor BENTHAM ging het echter om méér dan een project van een modelgevangenis, zo merkte de redactie op: “Het was ook een prototype voor onderwijsinstellingen, werkplaatsen en ziekenhuizen. Het was – naar de woorden van J. BENTHAM zelf – een universeel middel om alles wat mensen kan overkomen in één greep te krijgen” (Redactie, 1980: 1). De redactie legde daarbij ook een bruggetje naar de invloedrijke studie *Surveiller et punir* van Michel FOUCAULT (1975), die toen nog maar net was gepubliceerd: het Panopticon als “...de architecturale vormgeving van een *politiek ideaal* dat diepe sporen nagelaten heeft in de geïndustrialiseerde samenleving: het ideaal van disciplineren en controle van sociopolitieke en economische verhoudingen: ‘l’oeil du pouvoir’” (Redactie, 1980: 1). Ook het strafrecht levert een grote bijdrage aan de disciplineren van de samenleving, zo vervolgde de redactie in haar toelichting: “Het is een belangrijk instrument van gedragsbeheersing en

gedragscontrole en deelt in zoverre dan ook zijn panoptisch karakter met een aantal beheersings- en gezagsmechanismen die de samenleving domineren” (Redactie, 1980: 1).

De naam *Panopticon* voor het tijdschrift had dan ook een ‘dubbele bodem’:

“In een gepretendeerde sociale en democratische rechtsstaat moet de controle van de samenleving (...) zelf onder controle gebracht en ter discussie worden gesteld. Een panoptisch georiënteerd tijdschrift kan daartoe een belangrijke bijdrage leveren. Door alles wat zich in en rond de verschillende fasen van de strafrechtsbedeling afspeelt zichtbaar en toegankelijk te maken voor de justiciabelen, kan een nieuwe panoptiek geschapen worden, waardoor de oude panoptische cirkel wordt doorbroken” (Redactie, 1980: 1, curvisering in origineel)

Die dubbele bodem blijkt ook uit de ‘meervoudige bedoeling’ van het tijdschrift:

- het scheppen van een forum waarop alle informatie over wat er zich in en rond de strafrechtsbedeling, de criminologie en het forensisch welzijnswerk afspeelt op systematische wijze zichtbaar gemaakt wordt. Die informatie kan aldus in veel ruimere kringen circuleren dan thans het geval is.
- het scheppen van een forum waarop een open confrontatie en discussie mogelijk worden omtrent de huidige en toekomstige oriëntaties in de strafrechtsbedeling en het forensisch welzijnswerk;
- het bestendigen in de tijd van een hervormingsdenken dat bestaat in een aangehouden reflectie over de kwaliteit van de strafrechtsbedeling en het forensisch welzijnswerk” (Redactie, 1980: 2)

We zijn intussen veertig jaar verder. De wereld en al “...wat er zich in en rond de strafrechtsbedeling, de criminologie en het forensisch welzijnswerk afspeelt” (Redactie, 1980: 2) hebben al die tijd niet stilgestaan. Het is intussen een goede gewoonte geworden om belangrijke verjaardagen van het tijdschrift te vieren, maar tegelijkertijd ook om een balans op te maken van de voorbije tijd en stil te staan bij de toekomst. Aan enkele eerdere reflecties – resp. bij twintig en dertig jaar *Panopticon* – besteden we verderop in deze bijdrage even aandacht. Elders in deze aflevering – alsook in de voorgaande aflevering (2019/6) – wordt vooral teruggeblikt op een aantal betekenisvolle ontwikkelingen die kleur gaven aan het voorbije decennium. Ik wil de ruimte hier vooral gebruiken om twee vragen aan de orde te stellen die veeleer betrekking hebben op de toekomst van *Panopticon*. Ten eerste, in welke mate zijn de beelden die het *panopticon* oproept – de cirkelvormige gevangenisstructuur en de daaraan door FOUCAULT gekoppelde gerichtheid op disciplineren en beheersing – nog trefzekere beelden voor de wereld van nu en morgen en voor het terrein waarop een tijdschrift zoals *Panopticon* zich wil bewegen? Ten tweede, los van de vraag of *panopticon* een gepaste noemer vormt voor het tijdschrift, is er überhaupt nog nood aan een tijdschrift zoals *Panopticon* in de wereld van nu en morgen?

PANOPTICON, SYNOPTICON, MALOPTICON, ...?

Jeremy BENTHAM overleed in 1832 en doneerde zijn lichaam aan de medische wetenschap. Deze ‘Auto-Icon’ werd in 1850 geschonken aan University College London, waar hij nog steeds – uitgesteld in een houten constructie met doorzichtige wand – bewonderd kan worden. Het hoofd van BENTHAM werd reeds kort na zijn overlijden vervangen door een wassen reproductie en het laat zich raden dat ook de rest van zijn stoffelijk overschot mettertijd

aan het oog van kijklustigen zal worden onttrokken. Voorlopig lijkt BENTHAM echter onsterfelijk. Maar wat met het *panopticon*: doorstaat dit de tand des tijds? Einde jaren zeventig (en daarna) kon het *panopticon* – vooral onder invloed van Michel FOUCAULT – op heel wat belangstelling rekenen, in het bijzonder in een context waarin de kritische bestudering en bevraging van (de historische ontwikkeling van) de moderne strafrechtsbedeling opmars maakten. Het hoeft niet te verbazen dat de geniale belichting van een anonieme, discipline-rende, alziende machtsuitoefening ook prikkelend werkte voor de toenmalige redactie van dit tijdschrift. Dit mag alleszins blijken uit het allereerste editoriaal waaruit we hierboven uitvoerig hebben geciteerd.

Is dit *panopticon* van BENTHAM veertig jaar later nog steeds een geschikte noemer voor een tijdschrift zoals het *Panopticon* van vandaag, anno 2020? Een drietal observaties.

Ten eerste, *Surveiller et punir* was geen eindpunt voor FOUCAULT: zijn denken evolueerde in tal van publicaties en lezingen, tot aan zijn dood in 1984. Het is net die verdere ontwikkeling sinds 1975 en de postume publicatie van voorheen verloren gewaande lezingen en manuscripten die de blijvende belangstelling voor FOUCAULT en de niet aflatende secundaire publicatiestroom verklaren (zie bv. VALVERDE, 2017).

Ten tweede, kort na de publicatie van *Surveiller et punir* kwam naast het applaus ook de kritische discussie. Zo werd bijvoorbeeld opgemerkt dat heel wat antwoorden op criminaliteit – waaronder de toename van het aantal geldboetes en straffen met uitstel, de introductie van gemeenschapdienst of tegemoetkomingen aan slachtoffers – niet disciplinerend van aard zijn (BOTTOMS, 1983); dat de veelal geprivatiseerde ordehandhaving en conflictafhandeling in een groeiend aantal *mass private properties* (winkelcentra, pretparken, universiteitscampussen, afgeschermd woonwijken, enzovoort) primair gericht is op ordentelijke consumptie, niet op het disciplineren van normovertreders (SHEARING & STENNING, 1983; 1996); dat de focus op anonieme machtsuitoefening en disciplinerende bewegingen van hervormers en filantropen miskent en de langetermijnonwikkeling van de ‘privatisering’ van de strafuitvoering, waarbij de strafvoltrekking langzamerhand uit de openbaarheid verdwijnt, onbelicht laat (SPIERENBURG, 1984); dat de focus op het *panopticon* en disciplinerende een partieel licht werpt op een complexe strafpraktijk die ook vanuit andere hoeken belicht dient te worden (GARLAND, 1986; 1990); enzovoort.

Ten derde, het *panopticon* kreeg ook te maken met geduchte concurrenten. Zo stelt Thomas MATHIESEN (1997) dat het *panopticon* aangevuld moet worden met het *synopticon*. Gelijktijdig aan de ontwikkelingen die FOUCAULT onder meer aan de hand van het *panopticon* in kaart brengt – waarbij *the few see the many* – voltrekt zich volgens MATHIESEN een gans ander proces, waarbij *the many see the few*. De moderne samenleving is ook een samenleving waarin *the few* in toenemende mate zichtbaar worden gemaakt: van de productie en verspreiding op almaar grotere schaal van dagbladen (sinds begin negentiende eeuw), over de ontwikkeling van film, radio en TV (doorheen de twintigste eeuw), tot het ontstaan en de verbreiding van moderne communicatietechnologie (sinds einde twintigste eeuw):

“As a striking parallel to the panoptical process, and concurring in detail with its historical development, we have seen the development of a unique and enormously extensive system enabling *the many to see and contemplate the few*, so that the tendency for the few to see and supervise the many is contextualized by a highly significant counterpart ...it is possible to say that not only panopticism, but also *synopticism* characterizes our society, and characterized the transition to modernity.

The concept is composed of the Greek word *syn* which stands for ‘together’ or ‘at the same time’, and *opticon*, which, again, has to do with the visual. It may be used to represent the situation where a large number focuses on something in common which is condensed. In other words, it may stand for the *opposite* of the situation where the few see the many. In a two-way and significant double sense of the word we thus live in a *viewer society*” (MATHIESEN, 1997: 219, cursivering in origineel)

In een dergelijke *viewer society* blijft de synoptische zichtbaarheid van *the few* niet zonder gevolgen: journalisten, mediafiguren, commentatoren, enzovoort filteren volgens MATHIESEN het nieuws en kneden informatie – ze bepalen agenda’s en produceren zodoende nieuws (MATHIESEN, 1997: 226): “...synopticism, through the modern mass media in general and television in particular, first of all directs and controls or disciplines our *consciousness*” (MATHIESEN, 1997: 230).

In een recente publicatie gewijd aan de strafervaring van een groeiende groep personen die onderworpen worden aan toezicht in de gemeenschap (*mass supervision*), meent ook Fergus McNEILL (2019) dat het *panopticon* aanvulling behoeft. McNEILL introduceert hiertoe het zogenaamde *malopticon*:

“The ‘Malopticon’ is intended as a metaphorical penal apparatus or process through which the subject is seen badly, is seen *as bad* and is projected and represented as bad. As such, it produces experiences of misrecognition and misrepresentation that constitute significant yet poorly understood pains of supervisory punishment; pains that rely neither on an architecture of confinement nor on continuous surveillance to produce their effects. Ironically, the pains of *super-vision* might be as much about being *distorted and degraded*, as they are about being *disciplined*” (McNEILL, 2019: 209, cursivering in origineel)

Met het *malopticon* vestigt McNEILL de aandacht op de wijze waarop de ervaring van toezicht bepaald wordt door onbegrip en negatieve beeldvorming: “...pains associated as much with civic degradation as with penal discipline. So long as a person is under supervision, he or she is constructed as untrustworthy; as unworthy of dominion” (McNEILL, 2019: 225). De zichtbaarheid van het *malopticon* is niet gericht op disciplineren; het *malopticon* brengt de ondertoezichtgestelde daarenboven niet in zijn totaliteit in beeld: het *malopticon* individualiseert niet, maar produceert een scheefgetrokken, negatief beeld waardoor de ondertoezichtgestelde als onbetrouwbaar verschijnt, een blijvend risico vormt en nooit ten volle als volwaardig burger kan participeren aan het maatschappelijk leven.

Wat kunnen we concluderen uit deze drie observaties? Uit de twee eerste observaties kunnen we afleiden dat het *panopticon* nooit – dus ook niet in 1980 toen *Panopticon* boven het doopvont werd gehouden – een alles-dekkende descriptor was, nooit als een *passe-partout* heeft kunnen fungeren die alle maatschappelijke evoluties en mechanismen ontsluit en inzichtelijk maakt. Dit hoeft ook niet storend te zijn: het *panopticon* riep toentertijd beelden op – het streven naar zichtbaarheid en transparantie en processen van beheersing en disciplineren – die ogenschijnlijk inspirerend werkten, zowel om de tweeledige forumfunctie van het tijdschrift scherp te stellen (informatie doen circuleren; een vrijplaats creëren voor confrontatie en discussie van ideeën) als de kritisch-reflectieve functie op de voorgrond te plaatsen (de zogenaamde ‘aangehouden reflectie over de kwaliteit van de strafrechtsbedeling’, zie boven).

Een dergelijke kijk op *Panopticon* blijft actueel. Ook nu nog – in een hoogtechnologisch e-tijdperk – blijken cijfers en betrouwbare informatie over het functioneren van de strafrechtsbedeling paradoxaal genoeg niet altijd voorhanden te zijn. Het ontsluiten van basale informatie en het rapporteren over empirisch onderzoek blijft daardoor uitermate relevant. Anno 2020 zit die strafrechtsbedeling daarenboven ingebed in een almaar complexer wordend institutioneel landschap, dat uitdijt zowel naar boven toe (in het bijzonder de rol van de EU en de Raad van Europa) als naar onder toe (de opeenvolgende staats hervormingen sinds 1980 en de groeiende rol van lokale overheden in de preventie en beteugeling van criminaliteit). Dergelijke centrifugale krachten zorgen voor fragmentering, waardoor net het overzicht dreigt verloren te gaan. En de snelheid en ijver waarmee aan allerhande aspecten van die strafrechtsbedeling wordt getimmerd – op die verschillende niveaus en vaak zonder al te veel wetenschappelijke ruggensteun – maakt ook discussie, confrontatie en kritische reflectie onontbeerlijk.

De derde observatie maakt ons alert voor de nieuwe uitdagingen die op ons afkomen. Dat dit met hoge snelheid gebeurt en met onverwachte wendingen gepaard gaat, blijkt ook uit het feit dat Thomas MATHIESEN er niet in slaagde om de enorme impact die de technologische vernieuwing zou hebben in de eenentwintigste eeuw, correct in te schatten. MATHIESEN voorspelde dat het internet zou evolueren richting een ‘éénrichtingsmedium’, waarbij gebruikers veeleer passief vooraf samengestelde diensten van het net zouden afhalen (MATHIESEN, 1997: 224-225). Het kenmerkende van het hedendaagse sociale mediagebruik (en -misbruik) – het interactieve karakter, met de actieve inbreng van gebruikers – ontsnapte aan zijn aandacht. De gevolgen van deze ontwikkelingen zijn immens, zowel voor hoe wij met informatie omgaan ...als voor hoe anderen met onze informatie omgaan.

In zijn roman *De Cirkel* geeft Dave EGGERS (2013) een beklijvende inkijk in het beheersingspotentieel van dergelijke ontwikkelingen (LYON, 2018; DAEMS, 2020). EGGERS vertelt het verhaal van het Californische bedrijf *De Cirkel* dat de ambitie heeft om een wereldwijd monopolie te verwerven op alle informatie. Hoofdfiguur Mae gaat aan de slag in het bedrijf en komt terecht in een kraaknette omgeving vol glimlachende mensen. Alles wordt tot in de puntjes geregeld, van feestjes en concerten, over eten, tot slaappleatsen met nagelwitte lakens en zachte kussens op de campus – maar alles wordt ook nauwgezet opgevolgd, geobserveerd en geregistreerd. *De Cirkel* spoort haar werknemers aan om alles te delen en houdt *rankings* bij over wie zich het meest actief toont op vlak van deelname aan het sociale netwerkverkeer: des te meer *likes*, *smiles* en *comments*, des te hoger de status en aanzien binnen het bedrijf. ‘Alles wat gebeurt moet openbaar zijn’, ‘Privacy is diefstal’, ‘Geheimen zijn leugens’, zijn enkele van de slagzinnen in het bedrijf. Mae zelf gaat volledig transparant: uitgerust met een piepkleine camera kunnen miljoenen sociale mediagebruikers haar doen en laten volgen en becommentariëren. Beelden zijn onuitwisbaar (inclusief de beelden die Mae toevallig schiet van haar ouders, wanneer die zich in de vermeende beslotenheid van de slaapkamer, aan het liefdesspel wagen). Politici worden aangespoord om transparant te gaan en definitief komaf te maken met achterkamerpolitiek. Wie *De Cirkel* een stok in de wielen steekt of vragen stelt bij haar ambities, krijgt plots af te rekenen met onprettige onthullingen, zoals beschuldigingen van kinderporno. De ambitie van de cirkelaars is om de cirkel te sluiten: de natte droom van een alles-omspannend monopolie op alle informatie (merk overigens op – geheel toevallig uiteraard – hoe het verzet tegen de zich sluitende cirkel in de roman van Dave EGGERS wonderwel aansluit bij het streven van de eerste *Panopticon*-redactie om een nieuwe panoptiek te creëren “...waardoor de oude panoptische cirkel wordt doorbroken” (Redactie, 1980: 1)).

De Cirkel is fictie, maar lijkt uit het leven gegrepen: EGGERS toont waartoe ons sociale media-gebruik, *self-monitoring* via gezondheids-, sport- of tracking-apps, de opname in allerhande databanken, registratie via slimme camera's, gezichtsherkenning, enzovoort kan leiden – en waartoe het reeds leidt, van gerichte marketing tot politieke stratego met mondiale gevolgen. De cirkelaars zijn er overigens van overtuigd dat een transparante samenleving ook een samenleving is zonder misdaad – en wie kan daar tegen zijn? De 'cirkel' is ook interessant als beeld: in tegenstelling tot het *panopticon* – dat naar het ontwerp van BENTHAM een fysieke, duidelijk zichtbare, uit stenen en mortel opgetrokken, constructie is – hebben we hier te maken met een beheersingsmechanisme dat tijd- en ruimteloos lijkt.

Let wel: we willen hier geen pleidooi voeren om *Panopticon* te herdopen naar *De Cirkel* (of naar *Synopticon* of *Malopticon*). Wel lijkt het belangrijk voor een tijdschrift zoals *Panopticon* – waarbinnen, van bij de oprichting, uitgesproken aandacht was voor de samenleving waarbinnen het tijdschrift functioneert – dat we onze ogen niet sluiten voor nieuwere en ingrijpende ontwikkelingen op vlak van “...wat er zich in en rond de strafrechtsbedeling, de criminologie en het forensisch welzijnswerk afspeelt” (Redactie, 1980: 2). De wereld van vandaag is anders dan die in 1980 – en hetzelfde geldt voor de uitdagingen voor de toekomst. Wat impliceert dit voor de inhoudelijke koers van het tijdschrift? Indien heel wat ontwikkelingen betrekking hebben op andere rechtstakken – denk bijvoorbeeld aan privacy- of bestuursrecht – moeten we dan ook meer over het muurtje van het strafrecht kijken? En tot op welke hoogte is het beeld van de strafrechtsbedeling als een spel waar andere ontwikkelingen omheen cirkelen, belemmerend of misleidend om ten volle te vatten wat er zich elders afspeelt, bijvoorbeeld in her en der verspreide privaat-commerciële settings? Moet de studie van *surveillance* een meer prominente en zichtbare plek krijgen in *Panopticon* wanneer het veiligheidsbeleid in toenemende mate vorm krijgt – of zoals een bruistablet oplost – in de *smart cities* van nu en morgen?

EUFORIE, EUTHANASIE, ONMISBAAR, ...?

Welke emoties krijgen de bovenhand bij de verjaardag van een tijdschrift? Tien jaar geleden overheerste vooral een euforische stemming. ‘Panopticon feest’, zo opende de werkgroep ‘30 jaar Panopticon’ het editoriaal van het jubileumnummer (BRUGGEMAN *et al.*, 2009a: 1). In het voorwoord bij het jubileumboek verwoordde de werkgroep dit als volgt: “Panopticon is een ambitieus tijdschrift. Voor dit jubileum, ons 30-jarig bestaan, hebben we dan ook een ambitieus project gepland, met een jubileumnummer, een jubileumboek en een jubileumcongres” (BRUGGEMAN *et al.*, 2009b: 5). De titel van het jubileumboek (dat als eerste volume in de toen opgerichte reeks *Panopticon libri* verscheen) liet weinig aan de verbeelding over: *Van pionier naar onmisbaar*. Ondanks het woordgebruik in de titel die geplaatst werd boven een bijzonder lezenswaardig overzichtsartikel gewijd aan dertig jaar publiceren in *Panopticon* (‘Panopticon’s dertigerdilemma’), leek er van existentiële twijfel weinig sprake te zijn (DE WREE *et al.*, 2009). Er werden wel vragen gesteld bij de grote omvang van de redactie en er rees enige twijfel over het feit of het tijdschrift zijn doelpubliek wel bereikte, maar dit ging niet gepaard met een fundamenteel in vraag stellen van het tijdschrift.

Tien jaar eerder was de stemming heel wat minder uitbundig. Bij de twintigste verjaardag gaf Sonja SNACKEN (2001) haar editoriaal de titel ‘Twintig jaar Panopticon: tijd voor euforie of euthanasie?’ “Is Panopticon ...stilaan een anachronisme aan het worden? De uiting van een zuildoorbekend, multidisciplinair idealisme, dat nu met de nodige eerbied kan begraven worden?”, zo vroeg SNACKEN (2001: 4) zich af. Op het eerste zicht leek een dergelijk in-slaapscenario toch wel opmerkelijk: het tijdschrift was – met 1,200 abonnementen – op een

hoogtepunt aanbeland. Voor SNACKEN was er echter meer aan de hand: “De reden voor deze vraagstelling is mijn ervaring dat het specifieke profiel van Panopticon, interdisciplinair, zuildoorbrekend, interuniversitair maar niet louter academisch-wetenschappelijk, tegelijk de sterkte én de complexiteit van het tijdschrift uitmaakt. De oprichting van talrijke nieuwe tijdschriften op de verschillende deelgebieden die Panopticon bestrijkt, maakt de vraag naar de toekomst van het tijdschrift des te prangender” (SNACKEN, 2001: 2). Indien de informatiefunctie door nieuwe, gespecialiseerde tijdschriften wordt vervuld en *Panopticon* er tezelfdertijd onvoldoende in slaagt om haar ‘panoptische’ ambitie waar te maken, heeft het tijdschrift dan nog wel een bestaansreden, een toekomst? SNACKEN kwam er finaal niet toe om het spuitje in de levensader van het tijdschrift te planten, maar stelde wel een belangrijke vraag, een vraag die tien jaar later wat overstelpt leek door het feestgedruis: wat is de plaats en meerwaarde van *Panopticon* in een sinds 1980 ingrijpend gewijzigd publicatielandschap? Is de pionier van weleer écht onmisbaar?

Panopticon heeft het afgelopen decennium soms lastige momenten gekend. De pogingen om het tijdschrift door de invoering van Engelstalige samenvattingen en een strakke *review*-procedure voor wetenschappelijke artikelen te laten opnemen in *Web of Science*, liepen op een sisser uit. *Panopticon* voelde ook de weerslag van een verder evoluerend publicatielandschap: op zowat alle deelterreinen die het tijdschrift bestrijkt, zijn intussen één of meerdere Nederlandstalige vakbladen actief. Maar *Panopticon* ervaart vooral – net zoals andere tijdschriften overigens – hoe het klassieke tijdschriften-model in toenemende mate op de schop moet: heel wat tijdschriften kunnen niet langer overleven bij gratie van individuele abonnees. Het aanbod moet daarom anders worden georganiseerd. Uitgevers werken in toenemende mate met publicatie-pakketten en databanken, waar meerdere e-tijdschriften en collecties van e-boeken worden aangeboden of aparte bijdragen via een *pay-on-demand*-systeem toegankelijk worden gemaakt. Maar ook aan vraagzijde dringt reflectie zich op: net zoals kijkers hun TV-avond niet langer laten bepalen door die ene openbare of commerciële omroep, gaan ook lezers meer en meer gericht en selectief op zoek naar informatie en duiding. De individuele abonnee die het tijdschrift van A tot Z leest, wordt wellicht een uitzondering. Tezelfdertijd verlangen universiteiten en financieringsinstellingen dat onderzoeksresultaten meer en sneller (onmiddellijk) *open-access* – gratis en online – toegankelijk worden gemaakt. Sommige tijdschriften gooien het over een gans andere boeg: ze kiezen voor zelfbeheer en gaan volledig *open-access*. Het gemak waarmee sociale media gebruikt kunnen worden, werkt daarenboven individualisering en profilering in de hand: onderzoekers brengen eigen werk via blogs, persoonlijke websites of professionele sociale netwerkpagina’s naar buiten. Kortom: het publicatieconcept uit 1980 – een gedrukt tijdschrift dat zes maal per jaar in de brievenbus van de individuele abonnee valt – lijkt niet langer optimaal voor het *Panopticon* van nu en morgen. Hoe kunnen we vermijden dat *Panopticon* een dinosaurus wordt?

De technologische revolutie heeft onmiskenbaar heel wat voordelen: *instant* communicatie, het bouwen van virtuele gemeenschappen, ongeziene mogelijkheden tot interactie – en dit alles zonder beperkingen in tijd of ruimte. Maar er is ook een keerzijde: in plaats van interactie en debat lijkt de online-wereld vaak meer op een Goffmaniaans schouwspel waar *impression management* en het gericht uitsturen van boodschappen om te provoceren of *likes* te scoren, op de voorgrond treden. De blik op de ‘echte’ wereld wordt voor velen bijna exclusief bepaald door wat op de Facebook- of Twitter-tijdlijn verschijnt – en die informatiestroom is selectief, mogelijks gemanipuleerd of ronduit *fake news*. Dergelijke ontwikkelingen zijn ook niet zonder risico voor onderzoekers, docenten of professionals. Er is geen groter gevaar voor de vorming van nieuwe generaties van kritische en zelfstandige denkers

dan een bestaande generatie die vervelt tot een legertje vakidioten en niche-denkers, die zich enkel intellectueel voeden met informatie uit de eigen *feed* en exclusief preken voor de eigen kerk. Dit onderstreept het belang om blijvend te investeren in een platform dat verbindend wil werken; dat de dialoog én de ideeënconfrontatie hoog in het vaandel draagt; dat betrouwbare informatie, kwaliteitsvol onderzoek en kritische bevraging wil brengen. En ja, op dat vlak zou *Panopticon*, méér nog dat in het verleden, een voortrekkersrol kunnen en moeten spelen. In 2020 is *Panopticon* niet onmisbaar, wel hoogstnodig.

We ronden af met twee afsluitende observaties.

Ten eerste, *Panopticon* is méér dan een forum voor informatiedeling of uitwisseling van ideeën of onderzoeksresultaten. Redacteraden bijwonen, reviews uitvoeren, stukken schrijven en bespreken, studiedagen organiseren, jaarlijkse etentjes bij de uitgever, enzovoort: het is niet enkel nuttig in het licht van de ‘meervoudige bedoeling’ van het tijdschrift (zoals verwoord door de oorspronkelijke redacteurs, zie boven), maar het is ook (latent) functioneel; veertig jaar *Panopticon* heeft ook bijgedragen aan een zekere mate van gemeenschapsvorming. Bij momenten lijkt *Panopticon* daarom wat op een Durkheimiaans avontuur: de Franse socioloog wees er op dat het doel van de straf (verbetering van gestraften of afschrikking van potentiële misdrijfplegers) niet altijd wordt bereikt (en eigenlijk ook niet zo belangrijk is) – de ware functie van de straf is het bewaren van de sociale cohesie en het verzekeren van de samenhang. De unieke, maar wat logge structuur van het tijdschrift (een overkoepelende (kern)redactie en thans tien deelredacties, die sterk autonoom werken) is niet altijd bevorderlijk geweest voor een vlotte en efficiënte werking, maar deze draagt wél bij aan de vorming van een gemeenschap rond de vraagstukken die *Panopticon* nauw aan het hart liggen; zonder *Panopticon* zouden er minder ontmoetingen hebben plaatsgevonden, was er minder gelegenheid tot spreken, was er minder ruimte voor tegenspraak. Dit is wellicht nog het belangrijkste geweest voor de uitbouw en de institutionalisering van de criminologie, die geen gelijkaardig platform of publicatiekanaal heeft in Vlaanderen.

Ten tweede, hierboven hebben we al gewezen op het complexe institutionele landschap. Dit is het gevolg van de ‘vreedzame revolutie’ binnen de EU (FIJNAUT, 2019) en de Raad van Europa (DAEMS, 2017), maar zeker ook van de ontwikkelingen op regionaal en lokaal vlak. In één van de eerste editoriaal reflecteerde wijlen Tony PETERS (1981) op de implicaties van de bijzondere wet van 8 augustus 1980: ‘Het forensisch welzijnswerk op weg naar een beleidsontdubbeling of gevat in een beleidsvacuüm?’, zo luidde de titel. Hij had wellicht niet kunnen voorspellen dat vier decennia later – en zes staatshervormingen verder – de beleidsnota van een Vlaamse Minister van Justitie en Handhaving (2019) – met daarin ‘steile ambities’ op vlak van justitie en veiligheid (VANDER BEKEN, 2019: 339) – voorwerp zou uitmaken van een editoriaal in *Panopticon*. Het spreekt voor zich dat ook die ontwikkelingen – en hoe deze zich verhouden t.o.v. het federale, lokale en Europese niveau – verdere opvolging en reflectie vereisen. Ook op dat vlak blijft een panoptisch tijdschrift – in de eigen taal – broodnodig.

REFERENTIES

- BOTTOMS, A.E. (1983). Neglected features of contemporary penal systems. In D. GARLAND & P. Young (eds.), *The Power to Punish: Contemporary Penalty and Social Analysis* (pp. 166-202). Londen: Heinemann.
- BRUGGEMAN, W., DE WREE, E., GOETHALS, J., PONSAERS, P., VAN CALSTER, P., VANDER BEKEN, T., & VERMEULEN, G. (2009a). ‘Vroeger was er ook een jeugd van tegenwoordig’. Over dialoog en eensgezindheid, generatiekloven en -bruggen na 30 jaar *Panopticon*. *Panopticon*, 3, 1-2.

- BRUGGEMAN, W., DE WREE, E., GOETHALS, J., PONSAERS, P., VAN CALSTER, P., VANDER BEKEN, T. & VERMEULEN, G. (eds.) (2009b). *Van pionier naar onmisbaar: Over 30 jaar Panopticon*. Antwerpen: Maklu.
- DAEMS, T. (2017). *Straffen, slaven en standbeelden: een penologie voor het Europa van nu*. Antwerpen: Intersentia.
- DAEMS, T. (2020). *Electronic monitoring: Tagging offenders in a culture of surveillance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- DE WREE, E., ROBERT, L., & VERMEULEN, G. (2009). Panopticon's dertigerdilemma. Een tijdschrift op het spitsuur van zijn leven. *Panopticon*, 3, 45-62.
- EGGERS, D. (2013). *De Cirkel*. Amsterdam: Lebowski.
- FIJNAUT, C. (2019). *Een vreedzame revolutie. De ontwikkeling van de politieke en justitiële samenwerking in de Europese Unie*. Antwerpen: Intersentia.
- FOUCAULT, M. (1975). *Surveiller et punir*. Parijs: Gallimard.
- GARLAND, D. (1986). Foucault's 'Discipline and Punish': An Exposition and Critique. *American Bar Foundation Research Journal*, 11(4), 847-880.
- GARLAND, D. (1990). *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- LYON, D. (2018). *The Culture of Surveillance*. Cambridge: Polity.
- MATHIESEN, T. (1997). The viewer society. Michel Foucault's 'Panopticon' revisited. *Theoretical Criminology*, 1(2), 215-234.
- MCNEILL, F. (2019). Mass supervision, misrecognition and the 'Malopticon'. *Punishment & Society*, 21(2), 207-230.
- PETERS, T. (1981). Het forensisch welzijnswerk op weg naar een beleidsontdubbeling of gevat in een beleidsvacuüm? *Panopticon*, 193-197.
- REDACTIE (1980). Panopticon. Tijdschrift voor Strafrecht, Criminologie en Forensisch Welzijnswerk. *Panopticon*, 1-4.
- SHEARING, C.D., & STENNING, P.C. (1983). Private security: implications for social control. *Social Problems*, 30(5), 493-506.
- SHEARING, C.D., & STENNING, P.C. (1996). From the Panopticon to Disney World: the development of discipline (Abridged version). In J. MUNCIE, E. McLAUGHLIN & M. LANGAN (eds.), *Criminological Perspectives. A Reader* (pp. 413-422). Londen: Sage.
- SNACKEN, S. (2001). Twintig jaar Panopticon: tijd voor euforie of euthanasie? *Panopticon*, 1-6.
- SPIERENBURG, P. (1984). *The Spectacle of Suffering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VALVERDE, M. (2017). *Michel Foucault*. Londen: Routledge.
- VANDER BEKEN, T. (2019). De gele duikboot. De beleidsintenties van de Vlaamse minister van Justitie en Handhaving. *Panopticon*, 40(5), 339-343.
- Vlaamse minister van Justitie en Handhaving, Omgeving, Energie en Toerisme (2019). *Beleidsnota: Justitie en Handhaving, 2019-2024*. 8 november.